

KAJCSA KRISZTA

TISZTÁNLÁTÁS A CENZÚRA KAPCSÁN

Kiss Ágnes: *Finomhangolás. Koordináció és kontroll a szovjet típusú cenzúrarendszerekben. Romániai példák (1949-1989)*, Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár, 2022, 204 oldal

A mű a Kriterion Kiadó 20. század sorozatának hatodik köteteként olyan jelenség bemutatását tűzte ki célul, amely az említett század meghatározója volt, és alapvetően befolyásolta a történelmi folyamatok alakulását. A szerző általi megfogalmazásban a cenzúra finommechanikájának megismerése elengedhetetlen a jelenség tisztánlátásához. Ennek bemutatását a hivatali dokumentumokon át a memoárirodalom, naplók és interjúk mélyreható elemzésével tárja fel.

A kötet dr. Kiss Ágnes politológus munkája, aki a kolozsvári Nemzeti Kisebbségkutató Intézet munkatársa. Egyik fő kutatási területe a cenzúra története és hatása. A jelen kötet alapját doktori disszertációja képezi, amit 2014-ben védett meg a budapesti Közép-európai Egyetem (CEU) politikatudományok szakán. A kötet hiánypótló a huszadik század második felének romániai történetírásában, új megközelítésben¹ mutatja be a cenzúra intézményrendszerének gyakorlati működését, a szervezeti struktúra komplexitását.

A mű szerkezetileg 6 fejezetre tagolódik, a Bevezetőt követően a szerző a kutatás kiindulópontját taglalja, a Kérdéseket és az erre érkezett válaszkísérleteket. Ezt követően a cenzúra sikeres szervezeti működését mutatja be. Külön fejezetet szentel a kutatásban használt módszerek és források bemutatásának. A negyedik és ötödik fejezet a romániai formális berendezkedést mutatja, külön figyelmet szentelve a Sajtó főigazgatóság intézményének, valamint az informális gyakorlatokat, az alkalmazottak kapcsolatait. A záró fejezetben a kutatás eredményeit, a szerző következtetéseit olvashatjuk.

A bevezetőben a szerző ismerteti a könyv célját: a mindennapi gyakorlatok szintjén bemutatni a cenzúra jelenségét. Feltárja a rendszer finommechanikáját, szervezeti működését, valamint az informális gyakorlatokat, szervezeti szinten a kontroll és szabályozások megvalósulását. A megközelítésben Románia helyzete a vizsgálat tárgya, mivel a szerző megállapítása szerint tipikus esete reprodukálható a többi államszocialista rendszerre is.

¹ Értendő többek között Liliana Corobca, Gyórfy Gábor, Marian Petcu, Lázok Klára szerzők műveire, akiket a szerző is többször idéz a kötet során.

Az első fejezet a cenzúrában előírt normák értelmezhetőségét tárgyalja, gyakorlati és elméleti vonatkozásban. A cenzúra, a szerző által megadott jogi meghatározás szerint „autoriter ellenőrzés afölött, ami nyilvánosságra kerül, amelyben az ellenőrzés folyamata hivatalos szabályozás, intézményesítés és adminisztráción keresztül valósul meg”.² Hangsúlyozza, bár a cenzúra gyakorlatát magán- és közintézmények egyaránt végrehajthatják, jelen műben kizárólag az állam általi autoritás megnyilvánulására fókuszál. A szovjet típusú cenzúra célja az állampárt és az államszocialista rendszer védelme volt és ennek rendelte alá a cenzúra normáinak megfogalmazását. Az ebből kifolyólag homályos tartalom lehetőséget biztosított a politikai beavatkozásra, ugyanakkor jelentős adminisztratív kihívás elé állította a rendszert. A kötet célja, hogy az említett nehézségek ellenére feltárja a rendszer sikerességének mibenlétét, a szereplők, cenzorok, szerkesztők, intézményvezetők, alkotók helyzetkezelését. A vizsgálandó kérdések e két jelenség, a formális és informális mechanizmusok alkalmazásának és eredményességének bázisa köré épülnek. Az esettanulmányokból leszűrt tanulságok nyomán körvonalazódik a szovjet típusú³ cenzúra sikeressége, ami három pilléren nyugodott: az államszocialista rendszerek sajátos intézményi berendezkedésén, az ellenőrzési struktúra sűrűségén és az öncenzúrán.⁴ A könyv leginkább az utóbbi két komponenst vizsgálja.

Ezen a nyomvonalon haladva fejt ki a második fejezet *A sikeres szervezeti működés alapjai*-t, amelynek garanciája a jól működő formális berendezkedés és az ezt kiegészítő informális jelenségek. Nem létezik ugyanis, olyan szervezeti forma, amely mindig jól teljesít, csupán olyan, amelynek formális elemei jól reagálnak az informális jellegű kihívásokra. Tehát ha a struktúra alkalmas a kontingencia (a felmerülő szituációk) kezelésére akkor sikeresnek mondható. A feladatköri bizonytalanság, mint kontingencia, a feladatok elvégzésére vonatkozó információhiányból fakadt és az említett jelenség a szovjet típusú cenzúrarendszerekben általános kihívás volt. A könyvben ezt követően felsorolásra kerülnek a feladatköri bizonytalanság kezeléséhez elengedhetetlen szervezeti mechanizmusok jellemzői.

Ezt követi a módszerek taglalása, a hivatalos és magánjellegű források bemutatása. Módszertani megközelítéseket tekintve a szerző a hagyományos intézményelemző módszert valamint a szervezeti etnográfiát alkalmazza. Előbbi magába foglalja a formális szervezeti szabályozások leírását, tevékenységi beszámolók elemzését, míg utóbbi a terepkutatási módszereket alkalmazva szemlélteti a szabályozások megvalósulásának mibenlétét. Az infor-

² Kiss Ágnes: *Finomhangolás. Koordináció és kontroll a szovjet típusú cenzúrarendszerekben. Romániai példák (1948–1989)*, Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár, 2022, 8. p.

³ Szovjetunió, Lengyelország, Csehszlovákia, Magyarország, Német Demokratikus Köztársaság és Románia rendszereire vonatkozik. L.: *Uo.*, 23. p.

⁴ *Uo.*, 24. p.

mális megközelítés a szervezeti élet mindennapjait személyes tapasztalatokat rögzítő dokumentumokon keresztül igyekszik bemutatni.

A következő két fejezet Románia esetére tér ki, elemző módon. A formális koordináció és kontrollmechanizmusok keretén belül a romániai államszocialista rendszer működtetőit és korszakait vázolja. A cenzúra történetét Romániában az 1944-es háborús kiugrástól számítjuk, hiszen ekkor állt Románia a szövetségesek oldalára, ami a szovjet cenzúramodell bevezetését eredményezte. Az állandó intézményi átrendeződések nyomán, 1949-re a rendszer fő működtető egysége a Sajtó-főigazgatóság lett. Feladata volt többek között az államtitkok védelme, a kulturális termékek politikai tartalma fölötti ellenőrzés, rövid időn belül azonban a teljes kulturális termést ellenőrzése alá vonta. Elindításakor az átfogó cenzúrához már minden elő volt készítve a szovjet modell mentén. A működés és így az intézményi struktúra három fő pillérré épült: a Román Kommunista Párt szerveire, a központi állami intézményekre (ide tartoztak többek között a minisztériumok valamint a Sajtó-főigazgatóság) és az individuális kulturális és oktatási egységekre. A cenzúra szempontjai az aktuálpolitikai helyzet szellemében változtak, eszerint a szerző a cenzúra korszakait is, a romániai államszocializmus három korszaka mentén határozta meg. Ezek voltak a szovjetizáció időszaka (1945–1948), Gheorghiu-Dej-korszaka (1948–1965) és a Ceaușescu-korszak (1965–1989). Utóbbi esetében két cenzúra-rendszer ismert, mivel 1977-ben Ceaușescu a cenzúra megszüntetéséről döntött. A Sajtó-főigazgatóság bezárásának eredményeként végbement szervezeti változások a cenzúra 1977 előtt és utáni tagolása ismert. A cenzúra-rendszer azonban nem szűnt meg csupán átszervezték, decentralizálttá vált, a szerzők önmagukat és egymást cenzúrázták, megjelentek a „házon belüli” cenzorok.

A Sajtó-főigazgatóság az előzetes cenzúrának nem az egyetlen viszont az utolsó láncszeme volt, a cenzúra normáinak gyakorlati megvalósítását, ezúton eredményességét biztosította, így a szerző kiemelten taglalja feladatait. Monitorizáló feladatai mellett a szabályozás és az irányítás révén segítette a cenzorok munkáját. A szerző visszaemlékezések felhasználásával vizsgálja, hogyan valósult meg a cenzúrahivatalban a koordináció és kontroll gyakorlata. Ennek eredményeképpen több megállapításra jut. Egyrészt, hogy a cenzúra-rendszer hierarchikus berendezkedése lehetővé tette a feladatköri bizonytalanság esetén a szabályozás sikeres alkalmazását. Másrészt észlelhető egy nagyfokú belterjes mozgás a cenzúrában érdekelt intézmények között, ami az irányítás eredményességét sikerességét feltételezte.

Az ötödik fejezet az informális kapcsolatokat és gyakorlatokat mutatja be a cenzúra-rendszerben. A szervezeti berendezkedés sikere a formális és informális konstrukciók összességében rejlik. Ez a fejezet a cenzúrában részt vevők közötti kapcsolatokra és interakciókra, illetve ezek hatására fókuszál a cenzúra működésében. A cenzorokkal vívott küzdelem helyett a társadalom

és a cenzor pozitív kapcsolataira összpontosít: a kölcsönös bizalom, a szakmaiság és a személyes szimpátia nevében. A cenzúrában érintettek személyes kapcsolataik révén próbáltak befolyást gyakorolni a döntésekre, hogy a kiszámíthatatlanság terhelt légköre mellett előnyhöz jussanak, és hogy növeljék a publikálás esélyeit. Az informális jellegű gyakorlatokat a formális rendszerre gyakorolt hatásuk szerint a szerző két részre tagolta: azokra, amik a cenzúra határait feszegették és azokra, amik megszilárdították a cenzúra normáit.

Eredményességre hangolva című fejezet a szerző összegzését tartalmazza, sikeresen bemutatva a romániai példán keresztül, hogy miben is állt a szovjet típusú cenzúrarendszer eredményessége. Feltárta azokat a szervezeti mechanizmusokat, és informális gyakorlatokat, amelyek korrigálták a homályosan megfogalmazott cenzúranormákat. A hivatalos és magánjellegű forrásokon keresztül feltárult, miként valósult meg a koordináció és kontroll gyakorlata a cenzúrában érintett felek között. A könyv irodalomjegyzékkel zárul. A szerző forrásainak színes skálája itt méginkább megmutatkozik.

A recenzió szerzője bátran ajánlja a könyvet mindazoknak, akik mélyreható és igényes intézményi, valamint magánjellegű források elemzésén keresztül teljes képet kívánnak nyerni a cenzúra történetéhez. A cenzúra gyakorlata rányomta bélyegét az irodalom széles skálájára, épp ezért érdemes elolvasnunk Kiss Ágnes kötetét, ha megismerni kívánjuk a *finomhangolás* mibenlétét a szovjet típusú cenzúrarendszerekben.